

Відгук
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Пуйди Романа Богдановича
«Церковно-релігійні процеси в західних областях УРСР
у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.:
регіональні особливості»,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Системне нищення радянською владою релігії і церковних структур та провокативне маніпулювання ними було одним з основних інструментів для утвердження тоталітарного/авторитарного режиму в СРСР. Однак у період так званого «брежнєвського двадцятиліття», а особливо після заяви про побудову розвинутого соціалізму, ставала дедалі очевиднішою неможливість подальшого тотального придушення релігійної активності. Відтак, владна політика почала коригуватися у бік послаблення тиску держави на релігію та церкву. У середині 1960-х рр. владні структури визнали за доцільне реєстрацію великих підпільно діючих громад деяких заборонених раніше релігійних течій. Однак, відмовившись від методів форсованої ліквідації релігійних об'єднань, режим зосередився на встановленні максимального контролю за церквами, викоріненні релігійного підпілля та створенні «системи науково-атеїстичного виховання», тому загальна спрямованість радянської політики залишалася незмінною.

Під цим оглядом очевидно видається актуальність досліджень, предметом яких є розгляд церковно-релігійних процесів другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. у розрізі західноукраїнських областей, тому докторська дисертація авторства Романа Богдановича Пуйди має безперечну наукову актуальність.

Позитивної оцінки заслуговує концептуальна схема дисертації, яка складається із вступу, п'яти розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, додатків. Логічно вмотивована

структура роботи дала можливість розглянути широке коло проблем, які потребували детального історичного дослідження.

У вступі добре обґрунтовано актуальність, наукову новизну, хронологічні і територіальні рамки, з'ясовано об'єкт та предмет дослідження, сформульовано його мету і завдання, висвітлено апробацію результатів дослідження та структуру роботи. Не викликає сумнівів практичне значення одержаних здобувачем результатів.

Дисертація виконана у рамках науково-дослідної роботи відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Міжнаціональні відносини в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. Західні землі» (державний реєстраційний номер 0109U004083).

Перший розділ «Історіографія та джерельна база», присвячений аналізу спеціальної наукової літератури та джерельної бази дисертації. Історіографію проблеми автор розділив на три групи: історіографія радянського часу; сучасні українські наукові студії; діаспорна та закордонна література. Достатньо репрезентативною є джерельна база роботи, проаналізована у другому підрозділі першого розділу. Висвітлення антирелігійної політики радянської влади, діяльності уповноважених Ради у справах релігійних культів західноукраїнських областей базується на аналізі документів, що зберігаються у центральних та регіональних архівах.

У роботі використано матеріали з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (6 справ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (11 справ), державних архівах Львівської (26 справ), Івано-Франківської (24 справ), Волинської (8 справ), Закарпатської (7 справ), Чернівецької областей (27 справ), матеріали Архіву Інституту історії церкви Українського Католицького університету (21 інтерв'ю) та Архіву Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (13 справ) засвідчують значну пошукову роботу, проведenu дисертантом у

вітчизняних архівних установах. Разом з тим, документальні збірки, що зберігаються в архівних установах західних областей України, представлені в роботі дещо непропорційно, варто було б познайомитись також із документами Держархіву Рівненської області.

Позитивно, що не залишились поза увагою дослідника церковні документи, мемуарні праці та інші опубліковані джерела.

Для розробки концепції, положень та висновків дисертації автор використав різні методи і принципи дослідження, як загальнонаукові, так і спеціальні. Виділимо серед них принципи історизму, об'єктивності, системності і комплексності, методи логічний, періодизації, систематизації та узагальнення, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ін. Послугується Р. Пуйда відповідним категоріально-понятійним інструментарієм, властивим для характеристики діяльності партійно-державних органів та церковних установ.

Вважаємо, що аналіз історіографії, введення до наукового обігу та критичне опрацювання джерельної бази, вмiле визначення і застосування методології дослідження дало змогу Р. Б. Пуйді вирішити поставлені у роботі завдання і досягти мети докторської дисертації.

У третьому розділі дисертації (*«Церковно-релігійна ситуація в Галичині»*) автор, спираючись на архівні документи та соціологічні дослідження, переконливо доводить, що високий рівень релігійності населення Галичини призводив до особливої уваги партійно-державних органів влади до цього регіону. Особливо небезпечними вважалися греко-католики, які продовжували підпільну діяльність, а це провокувало нові переслідування і репресії.

Роман Пуйда висвітлює масові пропагандистські антирелігійні заходи, від організації спеціальних кінолекторіїв, формування атеїстичних виставок до ювілеїв львівського псевдособору (1976, 1981 рр.) (с. 133). Не залишились поза увагою дисертанта також атеїстично-пропагандистські заходи, так звана «профілактична» робота з віруючими, створення низки

спеціальних комісій у 1970-х рр., перешкоджання віруючим у здійсненні релігійних обрядів, закриття храмів. Характеризуючи становище протестантських церков, дослідник приходять до висновку, що для стабілізації релігійної ситуації в регіоні місцева влада намагалася легалізувати обрядовість тих громад, які толерантно ставилися до радянського законодавства про культу.

Четвертий розділ дисертації (*«Церковно-релігійні процеси на Волині»*) присвячений формам і методам, які застосовувала влада до віруючих різних конфесій на Волині. Аналізуючи конфесійну карту цього регіону, дослідник обґрунтовано доводить, що, з одного боку, вона характеризувалася домінуванням православної церкви, а з іншого, значним поширенням протестантських конфесій. Дисертант висвітлюючи особливості діяльності українського протестантизму в регіоні, зупиняється на кількісній структурі різних церков, зокрема Євангельських християн баптистів (ЄХБ), Християн євангельської віри (ХЄВ), Адвентистів сьомого дня (АСД), Свідків Єгови, обґрунтовує причини збільшення протестантських громад, показує форми контролю влади за легальними і нелегальними релігійними громадами, внутрішні взаємини останніх, торкається питання еміграції протестантів за кордон.

Роман Пуйда справедливо зауважує, що політика влади традиційно була зорієнтована на відокремлення етнічного компонента від конфесійного, недопущення консолідації національних груп на релігійному ґрунті й нейтралізацію впливу закордонних релігійних центрів. Фахово проаналізувавши форми і методи роботи компартійного активу, спрямовані на атеїзацію населення, автор доводить, що вдавана «соціальна стабільність» засвідчувала неможливість нівелювання релігійного чинника (с. 234). Не залишилися поза увагою здобувача низка важливих питань, пов'язаних зі створенням Комісій за дотриманням законодавства про релігійні культу, хоча їхню роботу автор дещо ідеалізує. Роман Богданович аналізує намагання легалізувати релігійне

протестантське підпілля, з'ясовує причини обмеження та витіснення впливів римо-католицької віросповідності, зупиняється на проблемі руйнування православних храмів, закриття релігійних споруд у регіоні. Висвітлюючи релігійні практики громадян на території Волині, автор виділяє, як особливість регіону, організацію паломництва та хресних ходів (с. 264). На основі розгляду об'ємного фактологічного матеріалу приходиться до висновку, що релігійна дійсність була детермінована як рівнем толерантності партійно-державних органів до кожної із церков чи спільнот, так і внутрішньо церковними процесами (с. 272). Водночас у висновках до розділу автор, на нашу думку, недостатньо підсумував аналіз ситуації у Рівненській області, зосередившись на Волинській області (с. 273-275).

«Церковно-релігійному життю на Буковині та Закарпатті» присвячено п'ятий розділ дисертації. Роман Пуйда констатує, що у цьому регіоні функціонували громади різних конфесій, хоча спостерігались диспропорції у темпах їх зростання. Монолітністю відзначалися громади іудеїв, реформістів, підпільні групи Свідків Єгови, АСД. Найчисельнішою залишалась громада РПЦ, однак у її приходах обряди часто відбувались за греко-католицькими канонами.

Схвально, що дослідник, торкаючись питання антирелігійної кампанії 60-х – 80-х рр. ХХ ст. у Чернівецькій та Закарпатській областях, пояснює, що вона спрямовувалася на усунення видимих проявів релігійності, супроводжувалася закриттям молитовних будинків, порушенням конституційних прав віруючих громадян. Законодавчі, нормативно-правові акти ставили поза законом не тільки греко-католицьких віруючих, але й цілі напрями в протестантизмі. Автор підсумовує, що основними зусиллями партійного активу Буковини та Закарпаття були боротьба з незаконною діяльністю зареєстрованих / незареєстрованих релігійних громад, освоєння раніше закритих культових

будівель, нагляд за релігійними дисидентами, насадження атеїстичного світогляду.

Опрацювання тексту дисертаційного дослідження переконує у тому, що Роман Богданович Пуйда провів значну пошукову й аналітичну роботу, синтезував і узагальнив великий масив інформації. Висновки докторської дисертації є змістовними, оригінальними, акумулюють результати дисертаційного дослідження, відповідають поставленим завданням (с. 361-367).

Дисертаційне дослідження пройшло належну апробацію: його основні положення та висновки були представлені на наукових конференціях різного рівня, відображені у монографії, 2 розділах у колективних монографіях, 6 закордонних статтях, 21 науковій статті, що опубліковані у фахових виданнях та виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах, а також у 8 статтях, які додатково відображають результати дисертаційної роботи.

В авторефераті послідовно висвітлено зміст дисертації, що забезпечило ідентичність основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної роботи і автореферату. За формою подання матеріалу автореферат чітко й логічно структурований, містить всі необхідні атрибути і складові елементи.

Зазначене вище дає підставу зробити висновок, що у дисертації Р. Б. Пуйди всебічно проаналізовано церковно-релігійну ситуацію в західних областях УРСР у контексті суспільно-політичних, соціокультурних процесів другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.

Мета і завдання роботи досягнуті, а її результати мають суттєве теоретичне і практичне значення. Дисертаційна праця завершується науково достовірними висновками, що засвідчують високий науково-теоретичний рівень здійсненого дослідження за спеціальністю: 07.00.01 – історія України.

У дисертаційному дослідженні Р. Б. Пуйди «Церковно-релігійні процеси в західних областях УРСР у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.: регіональні особливості» порушення норм академічної доброчесності не виявлено.

Віддаючи належне великій роботі, яку провів Р. Б. Пуйда над підготовкою дисертаційного дослідження, наголосимо на певних побажаннях та зауваженнях.

В огляді історіографії автор згадує більшість фахових дослідників, праці яких були дотичними до теми дослідження. Однак вважаємо, що варто було б акцентувати увагу на конкретному внеску авторів у розробку досліджуваної теми і більш критично оцінити їх науковий доробок. Думаємо, що праця виграла б від залучення матеріалів, опублікованих у монографіях Сергія Мочкіна¹, Володимира Борщевича², в основі яких лежали їхні дисертаційні дослідження.

Розуміємо, що церковно-релігійні процеси та політика влади були подібними у всіх західноукраїнських областях, однак регіональний зріз Рівненської області показаний у роботі слабше, можливо тому, що автор не скористався документами Держархіву Рівненської області.

У дисертаційній роботі автор дещо ідеалізує діяльність Комісій за дотриманням радянського законодавства про релігійні культу, особливо тих, які існували при сільських радах у західноукраїнських областях.

Дисертація дещо перевантажена фактологічною інформацією, кількісними характеристиками, що потребували б більше аналітики, подекуди дослідник подає надто великі цитати. У списку використаних джерел доцільно було б подати наукові статті автора дисертації.

Текст дисертації не позбавлений повторів, технічних помилок, стилістичних огріхів.

¹ Мочкін С. А. Втрачені святині: сакральні пам'ятки західних областей України в 1945-1965 рр. Монографія. Луцьк: Терен, 2019. 228 с.

² Борщевич В. Волинське духовенство у ХХ столітті: ідентичність, статус, еволюція. Луцьк, 2010. 582 с.

Висловлені рекомендації та зауваження не заперечують ключових положень дослідження, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи та автореферату, а також наукових праць опублікованих автором за темою дисертації.

Обґрунтованість наукових положень та висновків, а також їхня достовірність дають підстави стверджувати, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам п. 9, 10, 12, 13 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 р. № 567 щодо докторських дисертацій, зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р., а її автор Пуйда Роман Богданович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

07 вересня 2021 р.

**Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Рівненського державного
гуманітарного університету**

Р.П. Давидюк

